

MU JE RES

de las italias
prerromanas en
las colecciones
del Museo
Arqueológico
Nacional

**Guía de la
exposición**

**Guia de
l'exposició**

MU JE RES

de las italias
prerromanas en
las colecciones
del Museo
Arqueológico
Nacional

COMISARIOS / COMISSARIS

Raimon Graells i Fabregat

Margarita Moreno Conde

**Guía de la
exposición**

**Guia de
l'exposició**

**MU
JE
RES**

de las italias
prerromanas en
las colecciones
del Museo
Arqueológico
Nacional

de les italties
prerromanes en
les col·leccions
del Museu
Arqueològic
Nacional

CONTENIDO

La exposición en el MUA	4
Antropología y Arqueología	7
Entre riqueza, obras de arte y piezas restauradas	10
La esfera de lo sagrado	12
La presencia y esencia públicas.....	15
La mujer que concentra las miradas	19
El gobierno de la casa.....	22
Túnicas y mantos.....	26
Una colección de colecciones	28
Translations	30

CONTINGUT

L'exposició en el MUA	4
Antropologia i Arqueologia	7
Entre riquesa, obres d'art i peces restaurades	10
L'esfera del sagrat	12
La presència i essència públiques	15
La dona que concentra les mirades	19
El govern de la casa	22
Túniques i mantells	26
Una col·lecció de col·leccions.....	28
Translations	30

La exposición en el MUA

El porqué de la exposición

En los últimos años, el papel de la mujer en la Antigüedad se ha revisado y puesto en valor desde perspectivas diversas. La arqueología protohistórica ha centrado su mirada en las culturas de la Italia prerromana creando una metodología de estudio que ha permitido renovar el discurso y con ello explicar la agencia y acción de las mujeres que se nos revelan particularmente dinámicas.

Desde un punto de vista epistemológico, este modelo puede adoptarse y adaptarse al registro arqueológico de otros contextos, como los de la península Ibérica. Desde un punto de vista educativo, permite alcanzar un mayor conocimiento sobre el Mediterráneo prerromano.

La colección del MAN, un privilegiado instrumento de saber

El Museo Arqueológico Nacional de Madrid custodia una colección de cerca de 600 objetos de bronce de la Italia prerromana. Aquí la exponemos en tres ámbitos temáticos, la vida privada, la vida religiosa y la vida pública, que constituyen una ocasión excepcional y única para conocer el papel de las mujeres en situaciones y momentos distintos de sus trayectorias vitales. Esta mirada se proyecta, además, a través de un doble eje geográfico y temporal. Abarca de manera transversal el centro de Italia, desde el Adriático hasta el Mediterráneo y lo hace en un recorrido diacrónico, entre los siglos VIII y II a.C.

Un discurso distinto

Esta exposición nace del Proyecto de Investigación PID2020-119959GB-I00 “Bronces Arcaicos y Clásicos del Museo Arqueológico Nacional” (BACMAN), que plantea una nueva forma de estudiar la cultura material. Así, parte de la tipología y la técnica hasta llegar a interrogarse sobre la funcionalidad de los objetos y, a través de ellos, sobre las emociones de las que fueron testigos. Estas piezas nos permiten explicar a la mujer y valorar su protagonismo y performatividad, como agentes activos y dinamizadores de la vida colectiva en los ámbitos doméstico, sacro y funerario, en el seno de las distintas culturas de la península Itálica prerromana.

Esta aproximación, a través de la cultura material, nos permite desvelar a mujeres reales y míticas e incidir en el potencial de los objetos como narradores de biografías.

L'exposició en el MUA

El perquè de l'exposició

En els últims anys, el paper de la dona en l'Antiguitat s'ha revisat i posat en valor des de perspectives diverses. L'arqueologia protohistòrica ha centrat la seua mirada en les cultures de la Itàlia preromana creant una metodologia d'estudi que ha permès renovar el discurs i amb això explicar l'agència i acció de les dones que se'ns revelen particularment dinàmiques.

Des d'un punt de vista epistemològic, aquest model pot adoptar-se i adaptar-se al registre arqueològic d'altres contextos, com els de la península Ibèrica. Des d'un punt de vista educatiu, permet aconseguir un major coneixement sobre el Mediterrani preromà.

La col·lecció del MAN, un privilegiat instrument de saber

El Museu Arqueològic Nacional de Madrid custodia una col·lecció de prop de 600 objectes de bronze de la Itàlia preromana. Ací l'exposem en tres àmbits temàtics, la vida privada, la vida religiosa i la vida pública, que constitueixen una ocasió excepcional i única per a conèixer el paper de les dones en situacions i moments diferents de les seues trajectòries vitals. Aquesta mirada es projecta, a més, a través d'un doble eix geogràfic i temporal. Abasta de manera transversal el centre d'Itàlia, des de l'Adriàtic fins al Mediterrani i ho fa en un recorregut diacrònic, entre els segles VIII i II a.C.

Un discurs diferent

Aquesta exposició naix del Projecte d'Investigació PID2020-119959GB-I00 “Bronzes Arcaics i Clàssics del Museu Arqueològic Nacional” (BACMAN), que planteja una nova manera d'estudiar la cultura material. Així, parteix de la tipologia i la tècnica fins a arribar a interrogar-se sobre la funcionalitat dels objectes i, a través d'ells, sobre les emocions de les quals van ser testimonis. Aquestes peces ens permeten explicar la dona i valorar el seu protagonisme i performativitat, com a agents actives i dinamitzadores de la vida col·lectiva en els àmbits domèstic, sacre i funerari, en el si de les diferents cultures de la península Itàlica preromana.

Aquesta aproximació, a través de la cultura material, ens permet revelar a dones reals i mítiques i incideix en el potencial dels objectes com a narradors de biografies.

Una península: muchas culturas

La imagen de la actual Italia dista mucho de las once regiones con las que Augusto y su administración la dividieron y que reflejaban grosso modo la pluralidad de realidades, naturales y culturales, que conformaban la península. En esta exposición, nos detendremos en las siete primeras.

Una península, moltes cultures

La imatge de l'actual Itàlia dista molt de les onze regions amb les quals August i la seua administració la van dividir i que reflectien grosso modo la pluralitat de realitats, naturals i culturals, que conformaven la península. En aquesta exposició, ens detindrem en les set primeres.

Regio I Lacio / Campania

Regio II Apulia

Regio III Lucania / Bruttium

Regio IV Samnio

Regio V Piceno

Regio VI Umbria

Regio VII Etruria

Una colección: muchas cronologías

Toda sociedad se expresa y relaciona de manera diferente según su propio sustrato histórico y las distintas culturas con las que interactúa. Cada una de las etnias que poblaron la península Itálica antigua formaron grupos culturales que se transformaron mutuamente, articulando la intensidad de sus interacciones a lo largo del tiempo. Así, etruscos, latinos, samnitas, lucanos, apulios o griegos evolucionaron y cambiaron a lo largo del tiempo, adoptando formas de expresión que podemos reconocer arqueológicamente.

La cultura material se hace eco de los cambios que intervienen en las biografías de los miembros de cada sociedad gracias a marcadores como la vestimenta y los objetos de adorno. La mujer no sólo se articula mediante rasgos etarios: niña, joven, adulta, anciana. Los objetos y las imágenes nos permiten reconstruir otras muchas articulaciones sociales en femenino, como la maternidad, la vejez como espacio de saber, o el papel desempeñado por las mujeres en las ceremonias cívicas y religiosas.

Una col·lecció, moltes cronologies

Tota societat s'expressa i relaciona de manera diferent segons el seu propi substrat històric i les diverses cultures amb les quals interactua. Cadascuna de les ètnies que van poblar la península Itàlica antiga van formar grups culturals que es van transformar mútuament, articulant la intensitat de les seues interaccions al llarg del temps. Així, etruscos, llatins, samnites, lucans, apulis o grecs van evolucionar i van canviar al llarg del temps, adoptant formes d'expressió que podem reconèixer arqueològicament.

La cultura material es fa ressò dels canvis que intervenen en les biografies dels membres de cada societat, gràcies a marcadors com la vestimenta i els objectes d'adorn. La dona no sols s'articula mitjançant trets etaris: xiqueta, jove, adulta, anciana. Els objectes i les imatges ens permeten reconstruir moltes altres articulacions socials en femení, com la maternitat, la vellesa com a espai de saber, o el paper exercit per les dones en les cerimònies cíviques i religioses.

Antropología y Arqueología

Antropologia
i Arqueologia

Cuando las tumbas hablan... ajuares funerarios

Las diferentes culturas de la Italia prerromana practicaban distintos ritos funerarios, entre los que la inhumación era dominante. Los estudios antropológicos permiten a menudo identificar el sexo de los individuos enterrados lo que ha conducido a dos avances fundamentales para el conocimiento de esas culturas. Por un lado, situar la posición exacta de muchos objetos de vestimenta y ornamentación personal y, por otro, relacionar algunos objetos como marcadores de género específicos.

Así sabemos que algunos adornos podían ser exclusivamente masculinos o femeninos, pero también que otros se colocaban sobre el pecho o sobre la cintura. El contexto cultural era el que definía estas costumbres.

Tumba 359 de la necrópolis Lacial de Castel di Decima, Italia. Foto Museo Nazionale Romano.

Quan les tombes parlen... depòsits funeraris

Les diferents cultures de la Itàlia preromana practicaven diferents ritus funeraris, entre els quals la inhumació era dominant. Els estudis antropològics permeten sovint identificar el sexe dels individus enterrats, fet que ha conduït a dos avanços fonamentals per al coneixement d'aquestes cultures. D'una banda, situa la posició exacta de molts objectes de vestimenta i ornamentació personal i, d'una altra, relaciona alguns objectes com a marcadors de gènere específics.

Així sabem que alguns adornos podien ser exclusivament masculins o femenins, però també que uns altres es col·locaven sobre el pit o sobre la cintura. El context cultural era el que definia aquests costums.

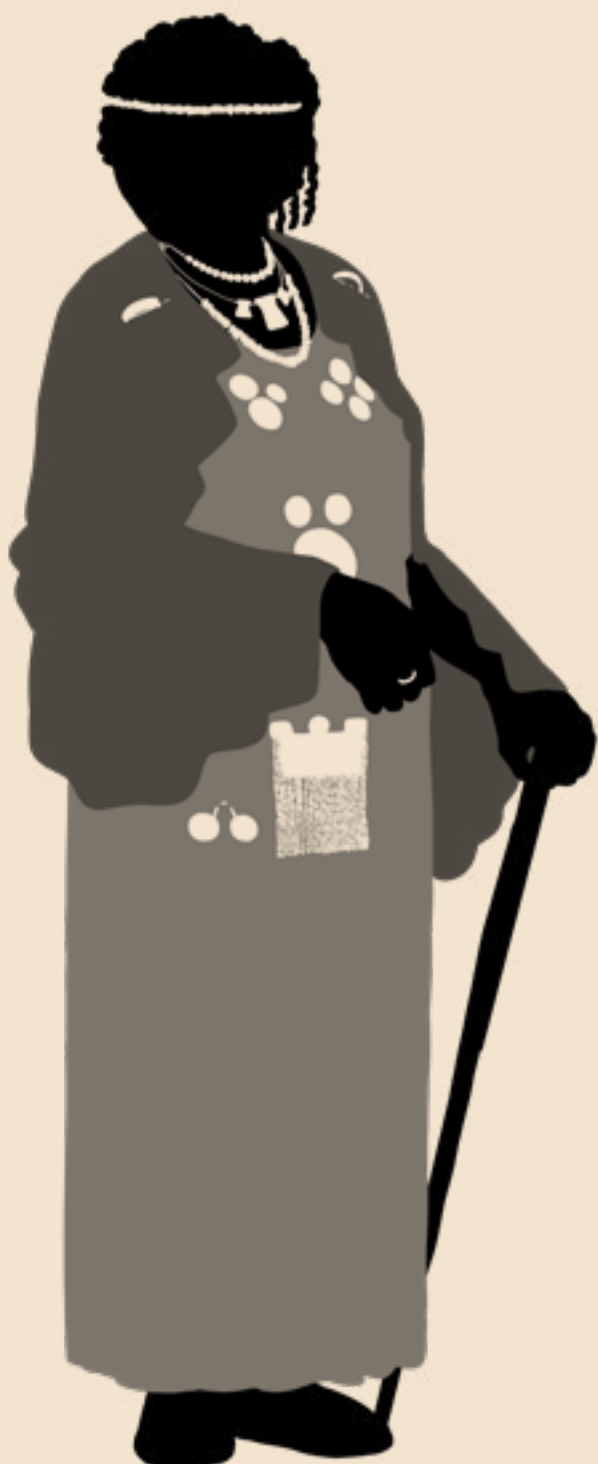
Tumba 359 de la necrópolis Lacial de Castel di Decima, Italia. Reconstrucción de la posición de la niña con su ajuar.

La “persona social” desde la arqueología

La identidad del individuo es una construcción cultural según la cual cada persona social expresa, mediante un sistema codificado, su edad, género, parentesco, estatus social y papel dentro de una cultura determinada. Los elementos de adorno, la vestimenta y la cosmética pero también los colores y tamaños de los objetos utilizados van a estar condicionados por el lugar que ocupan mujeres y hombres en la sociedad a la que pertenecen y su circunstancia vital.

La “persona social” des de l'arqueologia

La identitat de l'individu és una construcció cultural segons la qual cada persona social expressa, mitjançant un sistema codificat, la seua edat, gènere, parentiu, estatus social i paper dins d'una cultura determinada. Els elements d'adorn, la vestimenta i la cosmètica, però també els colors i grandàries dels objectes utilitzats estaran condicionats pel lloc que ocupen dones i homes en la societat a la qual pertanyen i la circumstància vital.

Anatomía de los ornamentos: un lugar para cada cosa...

La elección del lugar donde disponer los ornamentos (cabeza, torso, brazos, manos, cintura, cadera, o tobillos) no sólo tiene implicaciones para quien los porta, los adornos van a concentrar también la atención de quien observa. El movimiento de quien los lleva, se acentúa y exagera según la posición donde se dispongan. También incide su forma que, con elementos móviles o colgantes añade efectos sonoros, provocados por su percusión, a los destellos que nacen del brillo del bronce. Posición, color y sonido estimulan la vista y el oído para excitar y seducir con el propósito de convertir a su portadora en centro de atención.

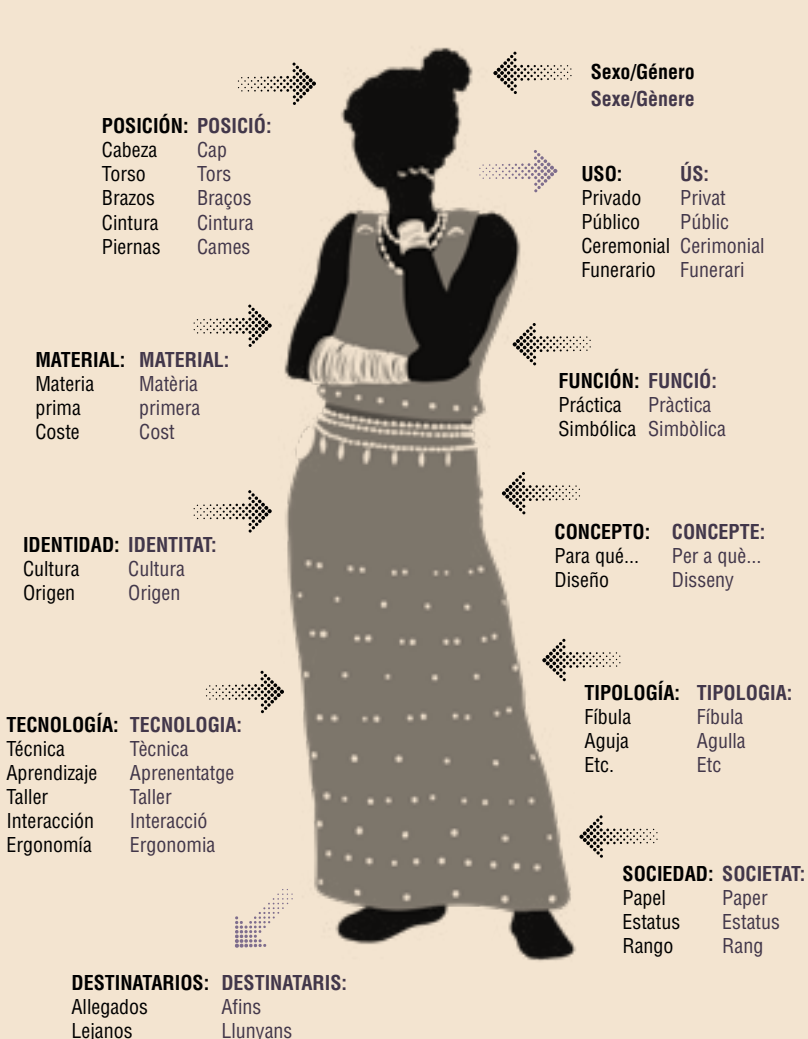

...y un mensaje codificado en cada ornamento: Esquemas de lectura

Colgantes, cadenas, fibulas y cinturones se combinan con apliques y elementos que se enrollan por las extremidades y que no se asocian de manera casual en todos los territorios ni en todas las épocas. Algunos elementos cobran sentido en ámbitos culturales determinados y otros, por el contrario, no se documentan. Lo mismo que su forma, decoración o tamaño deben ser contextualizados para poder ser entendidos y transmitir así el mensaje social que construye la identidad de cada individuo.

Anatomia dels ornaments: un lloc per a cada cosa...

L'elecció del lloc on disposar els ornaments (cap, tors, braços, mans, cintura, maluc, o turmells) no sols té implicacions per a qui els porta, els adorns concentraran també l'atenció de qui observa. El moviment de qui els porta, s'accentua i exagera segons la posició on es disposen. També incideix la seua forma que, amb elements mòbils o penjolls, afeg efectes sonors, provocats per la seua percussió, als centellejos que naixen de la lluentor del bronze. Posició, color i so estimulen la vista i l'oïda per a excitar i seduir amb el propòsit de convertir a la seua portadora en centre d'atenció.

...i un missatge codificat en cada ornamento: Esquemas de lectura

Penjolls, cadenes, fíbules i cinturons es combinen amb aplicacions i elements que s'enrotllen per les extremitats i que no s'associen de manera casual en tots els territoris ni en totes les èpoques. Alguns elements cobren sentit en àmbits culturals determinats i uns altres, per contra, no es documenten. El mateix que la seua forma, decoració o grandària han de ser contextualitzats per a poder ser entesos i transmetre així el missatge social que construeix la identitat de cada individu.

Entre riqueza, obras de arte y piezas restauradas

Entre riqueza,
obres d'art
i peces
restaurades

De riqueza a obras de arte

Los ornamentos metálicos son prueba tangible de la expresión de riqueza y de la capacidad técnica de las culturas que los producen y utilizan. Tejidos y demás elementos perecederos completaban los conjuntos, combinándose con los metales y jugando con brillos y contrastes cromáticos para crear lo que los griegos llamaban *thauma idesthai* (una maravilla para la vista). En este juego de percepciones, el número de piezas utilizadas, su tamaño y variedad de colores y brillos resultaban fundamentales.

Museo arqueológico de Taranto (MARTA)
Imagen modificada

Museu arqueològic de Taranto (MARTA)
Imatge modificada

La presencia de piezas antiguas y restauradas

Algunos conjuntos de ornamentos se produjeron expresamente para eventos especiales y concretos como los funerales. Piezas realizadas ex professo, en ocasiones técnicamente complejas y costosas destinadas a ser amortizadas en la tumba, conviven a menudo con objetos antiguos, usados e incluso reparados que expresan el vínculo del individuo con su familia y su grupo, creando así lazos de memoria necesarios para la expresión de su identidad.

De riqueza a obres d'art

Els ornaments metàl·lics són prova tangible de l'expressió de riquesa i de la capacitat tècnica de les cultures que els produeixen i utilitzen. Teixits i altres elements peribles completaven els conjunts, combinant-se amb els metalls i jugant amb lluentors i contrastos cromàtics per a crear el que els grecs anomenaven *thauma idesthai* (una meravella per a la vista). En aquest joc de percepcions, el nombre de peces utilitzades, la seua grandària i varietat de colors i lluentors resultaven fonamentals.

La presència de peces antigues i restaurades

Alguns conjunts d'ornaments es van produir expressament per a esdeveniments especials i concrets com els funerals. Peces realitzades ex professo, en ocasions tècnicament complexes i costoses, destinades a ser amortitzades en la tomba, conviuen sovint amb objectes antics, usats i fins i tot reparats, que expressen el vincle de l'individu amb la seua família i el seu grup, i creen així llaços de memòria necessaris per a l'expressió de la seua identitat.

La esfera de lo sagrado

L'esfera del sagrat

Hablando con la divinidad

Oferentes, sacerdotisas y participantes en distintos cultos, las mujeres se presentan como agentes activas de la interacción con dioses y diosas. El protagonismo visual que les confiere el elevado número de exvotos femeninos en bronce en el ámbito centro-italico, en terracota en el ámbito campano, o las ofrendas con inscripciones votivas, dibujan un rico panorama iconográfico. Todos estos objetos nos permiten acercarnos a las diferentes formas de hablar con la divinidad y constatar la austeridad en el vestir que contrasta con el ámbito de la muerte. La solemnidad del acto religioso implica un código gestual preciso, aunque cambiante, según el ámbito cultural y cronológico.

Parlant amb la divinitat

Oferents, sacerdotesses i participants en diferents cultes, les dones es presenten com a agents actives de la interacció amb déus i deesses. El protagonisme visual que els confereix l'elevat nombre d'exvots femenins en bronze en l'àmbit centroeuropeu, en terracota en l'àmbit campanià, o les ofrenes amb inscripcions votives, dibuixen un ric panorama iconogràfic. Tots aquests objectes ens permeten acostar-nos a les diferents maneres de parlar amb la divinitat i constatar l'austeritat en el vestir que contrasta amb l'àmbit de la mort. La solemnitat de l'acte religiós implica un codi gestual precís, encara que canviant, segons l'àmbit cultural i cronològic.

Divinidades y oferentes

Los espacios de culto doméstico y local presentan un amplio abanico de diosas, a menudo difíciles de identificar, que se combinan con oferentes anónimas. Es en los santuarios federales y en los de carácter salutífero, relacionados con aguas subterráneas, manantiales o aguas termales, donde la presencia femenina tuvo mayor peso gracias a las divinidades relacionadas con la fecundidad, el cuidado de la familia y la salud asociadas a ellos. Así, cultos a Hera, Perséfone-Kore y Atenea dominan y estructuran un mismo panteón femenino en la mayoría de culturas. Son expresión de un lenguaje compartido entre sociedades de base agrícola que avanzan hacia distintas fórmulas de sociedad urbana.

Hallazgo de estatua de bronce en el santuario de San Casciano, Italia

Troballa d'estàtua de bronze en el santuari de San Casciano, Itàlia

Divinitats i oferents

Els espais de culte domèstic i local presenten un ampli ventall de deesses, sovint difícils d'identificar, que es combinen amb oferents anònims. És en els santuaris federals i en els de caràcter salutífer, relacionats amb aigües subterrànies, brolladors o aigües termals, on la presència femenina va tenir major pes gràcies a les divinitats relacionades amb la reproducció, la cura de la família i la salut associades a ells. Així, cultes a Hera, Persèfone-Kore i Atenea dominen i estructuren un mateix panteó femení en la majoria de cultures. Són expressió d'un llenguatge compartit entre societats de base agrícola que avancen cap a diferents fórmules de societat urbana.

Cueva-santuario de Pantanacci, Itàlia

Cova-santuari de Pantanacci, Itàlia

La presencia y esencia públicas

La presència
i essència
públiques

La piel ornada: diademas, brazaletes y tobilleras

Entre las partes desnudas del cuerpo y el metal de los ornamentos se establece un diálogo que busca, en última instancia, la estimulación sensorial de vista y oído. La cantidad y densidad de los elementos dispuestos sobre el cuerpo nos permite descubrir la capacidad de la portadora para acumular riqueza. El color, el juego de brillos y sombras que crean los ornamentos dibuja sobre la piel formas singulares. La percusión entre los distintos adornos al moverse genera tintineos y sonidos que contribuyen al estímulo de los sentidos. Son lenguaje.

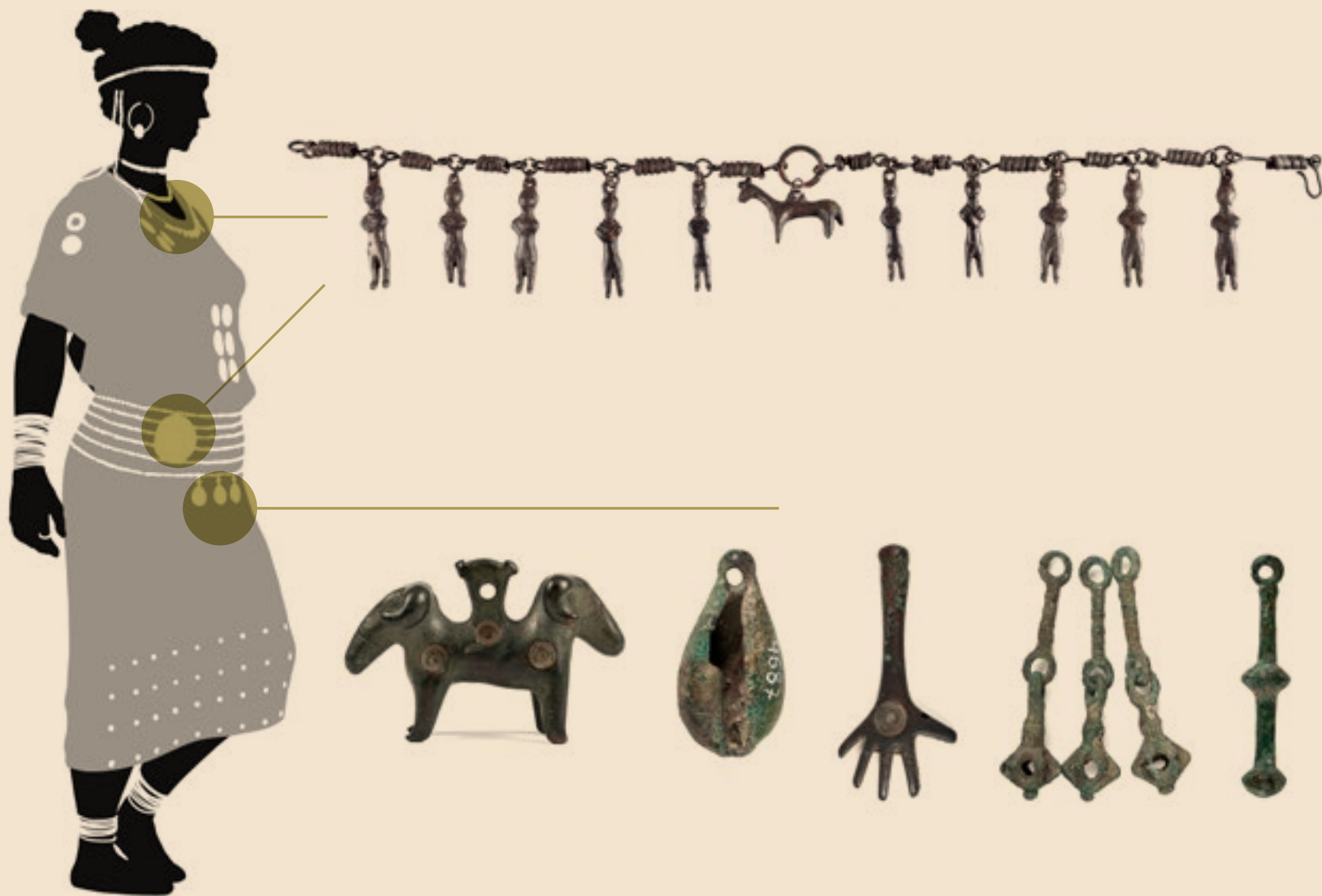
La pell ornada: diademes, braçalets i turmelleres

Entre les parts nues del cos i el metall dels ornamentals s'estableix un diàleg que cerca, en última instància, l'estimulació sensorial de vista i oïda. La quantitat i densitat dels elements disposats sobre el cos ens permet descobrir la capacitat de la portadora per a acumular riquesa. El color, el joc de lluentors i ombres que creen els ornamentals dibuixa sobre la pell formes singulars. La percussió entre els diferents adorns en moure's genera dringadisses i sons que contribueixen a l'estímul dels sentits. Són llenguatge.

La anatomía de los objetos

En la actualidad tendemos a situar cualquier tipo de colgante en el cuello o sobre la parte superior del pecho. La documentación arqueológica demuestra sin embargo que fue en la cintura donde se dispuso el mayor número y variedad de colgantes y elementos articulados. Esta ubicación concentraba la atención sobre el vientre, erotizando el instante, al tiempo que incidía en la capacidad reproductiva.

Si bien es difícil establecer una norma, colgantes en forma de cipseas, conchas, mano, jarra o enócoe, de doble busto bovino o de badajo son particularmente frecuentes en ajuares femeninos picenos. Otros tipos con formas anulares caracterizan contextos de la Italia meridional. En ámbito etrusco ceden el protagonismo a grandes placas de cinturón.

L'anatomia dels objectes

En l'actualitat tendim a situar qualsevol tipus de penjoll en el coll o sobre la part superior del pit. La documentació arqueològica demostra no obstant això que va ser en la cintura on es va disposar el major nombre i varietat de penjolls i elements articulats. Aquesta ubicació concentrava l'atenció sobre el ventre, erotitzant l'instant, al mateix temps que incidia en la capacitat reproductiva.

Si bé és difícil establir una norma, penjolls en forma de cipsees, petxines, mà, pitxer o enócoe, de doble bust boví o de batall són particularment freqüents en aixovars femenins picens. Altres tipus amb formes anulars caracteritzen contextos de la Itàlia meridional. En àmbit etrusc cedeixen el protagonisme a grans plaques de cinturó.

Ropas cubiertas de metal

La expresión de la riqueza se convirtió en una necesidad social entre los siglos VII y IV a.C. Las distintas culturas itálicas no se conformaron en presentarla a través de los adornos dispuestos sobre las extremidades, cuello y cintura, el busto va a convertirse en el espacio por excelencia para concentrar enormes cantidades de fíbulas, fijadas a las distintas capas de tejido.

Durante las fases antiguas (VIII-VI a.C.), la forma de las fíbulas era diferente para mujeres y hombres. Fíbulas serpentiformes o *de drago*, para ellos y a *navicella* para ellas. A partir del siglo VI a.C., los artesanos, especialmente en ámbito piceno, alcanzaron un alto nivel de creatividad como demuestran tanto el elevado número de ejemplares como de tipos que conviven al mismo tiempo. Las dimensiones y el peso de los adornos hacían de alguno de estos vestidos “incómodas armaduras”. Muy probablemente se trataba de exhibiciones de riqueza destinadas a un uso particular en el que su mera exposición estática, confería la distinción social a la mujer que lo portaba y al grupo al que pertenecía. En Etruria, por el contrario, los modelos evolucionaron más lentamente, mientras que en ámbito suritálico, la influencia griega marcó fuertemente la distinción con las poblaciones lucanas mediante asociaciones más sencillas, por lo general con parejas de fíbulas.

Robes cobertes de metall

Repertorio de fíbulas femeninas itálicas Repertori de fíbules femenines itàliques

L'expressió de la riquesa es va convertir en una necessitat social entre els segles VII i IV aC. Les diferents cultures itàliques no es van conformar a presentar-la a través dels adorns disposats sobre les extremitats, coll i cintura, el bust es convertirà en l'espai per excel·lència per a concentrar enormes quantitats de fíbules, fixades a les diferents capes de teixit.

Durant les fases antigues (VIII-VI aC), la forma de les fíbules era diferent per a dones i homes. Fíbules serpentiformes o “de drac”, per a ells i a “navicella” per a elles. A partir del segle VI aC, els artesans, especialment en àmbit picé, van aconseguir un alt nivell de creativitat com demostren tant l'elevat nombre d'exemplars com de tipus que conviuen al mateix temps. Les dimensions i el pes dels adorns feien d'algun d'aquests vestits “incòmodes armadures”. Molt probablement es tractava d'exhibicions de riquesa destinades a un ús particular, en el qual la seua mera exposició estàtica conferia la distinció social a la dona que el portava i al grup al qual pertanyia. A Etruria, per contra, els models van evolucionar més lentament, mentre que en àmbit sud-itàlic, la influència grega va marcar fortament la distinció amb les poblacions lucanes mitjançant associacions més senzilles, en general amb parelles de fíbules.

Repertorio de fíbulas masculinas itálicas. Repertori de fíbules masculines itàliques

Repertorio de fíbulas picenas de siglo VI a.C., mayoritariamente femeninas Repertori de fíbules picenas de segle VI a.C., majoritàriament femenines

Pareja de fíbulas de plata de tipo pestano Parella de fíbules de plata de tipus pestano

La mujer que concentra las miradas

La dona que
concentra les
mirades

Baile, movimiento y sinestesia

En la Antigüedad, el día a día estaba bañado de sonidos y olores que rodeaban las acciones de mujeres y hombres. La cadencia de los movimientos, y más allá, la expresión de cada gesto, permitía una comunicación, también no verbal, que estructuraba y daba sentido a los eventos sociales. El baile, diferente según se tratara de un acto religioso, funerario, festivo o espontáneo, tenía un valor performativo que implicaba a los distintos participantes según su condición social, edad y estado civil. Bailarinas ataviadas con vestidos y ornamentos específicos, concentraban la atención del público y las convertían en protagonistas de la acción.

Especialmente en el ámbito etrusco y apulio se ha podido documentar una rica iconografía que permite valorar la diversidad y la complejidad de estos bailes que obedecían a ritmos y compases bien definidos.

Ball, moviment i sinestèsia

En l'antiguitat, el dia a dia estava amerat de sons i olors que envoltaven les accions de dones i homes. La cadència dels moviments, i amb això l'expressió de cada gest, permetia una comunicació, també no verbal, que estructurava els esdeveniments socials i els donava sentit. El ball, diferent segons es tractara d'un acte religiós, funerari, festiu o espontani, tenia un valor performatiu que implicava els participants segons condició social, edat i estat civil. Ballarines abillades amb vestits i ornaments específics, concentraven l'atenció del públic i les convertien en protagonistes de l'acció.

Especialment en l'àmbit etrusc i apulio s'ha pogut documentar una rica iconografia que permet valorar la diversitat i la complexitat d'aquests balls que obeïen a ritmes i compassos ben definits.

El banquete

El banquet

Aunque la mujer tiene un papel activo en los distintos actos y celebraciones, no siempre resulta fácil saber si estuvo presente en todos ellos. Es el caso de su participación en el banquete, ámbito en el que la documentación arqueológica es especialmente ambigua y la iconográfica muy parcial. En el mundo etrusco, pinturas, sarcófagos y relieves funerarios dejan clara su presencia y protagonismo junto a los varones. En otras culturas, por el contrario, la documentación es menos elocuente. En ámbito piceno, la presencia de conjuntos de vajilla en tumbas femeninas aristocráticas quizá se haga eco del banquete funerario o de aquel que se celebrará en el Más Allá. En el ámbito itálico meridional, laci y campano, la iconografía, a partir del siglo V a.C. apenas asocia a las mujeres en las escenas de banquete.

Encara que la dona té un paper actiu en els diferents actes i celebracions, no sempre és fàcil saber si hi era present en tots ells. És el cas de la seua participació en el banquet, àmbit en el qual la documentació arqueològica és especialment ambigua i la iconogràfica molt parcial. En el món etrusc, pintures, sarcòfags i relleus funeraris deixen clara la seua presència i protagonisme al costat dels homes. En altres cultures, per contra, la documentació és menys eloqüent. En àmbit picè, la presència de conjunts de vaixel·la en tombes femenines aristocràtiques potser es fa ressò del banquet funerari o d'aquell que se celebrarà en el Més Enllà. En l'àmbit itàlic meridional, laci i campanià, la iconografia, a partir del segle V a. de C. a penes associa les dones a les escenes de banquet.

Pintura de la tumba della Pulcella, Tarquinia

Pintura de la Tomba della Pulcella, Tarquinia

Pintura de la Tumba degli Scudi, Tarquinia

Pintura de la Tomba degli Scudi, Tarquinia

Sarcófago degli Sposi (MNEtrusco-Villa Giulia, Roma)

Sarcófago degli Sposi (MNEtrusco-Villa Giulia, Roma)

Holmos con vajilla de la tumba principesca femenina de loc. Passo Gabella en Matelica

Holmos amb vaixel·la de la tumba principesca femenina de loc. Passo Gabella a Matelica

El gobierno de la casa

El govern
de la casa

Casa y familia

En paralelo a la vida pública de las mujeres, cambiante según el estatus y el papel social, discurría la vida en el ámbito privado para la que disponemos de escasa documentación. Frente al relato de autores griegos que dibujan un escenario limitado a la gestión del *oikos*, la casa griega, la documentación arqueológica e iconográfica se hace eco de la riqueza de este mundo doméstico. Las mujeres no sólo garantizaban la crianza y la socialización de los más pequeños, gestionaban la alimentación y prodigaban los cuidados a los miembros de la casa, sino que asumían una de las actividades económicas más importantes como el tejer. De sus manos salían prendas y paños, espejo de la riqueza del *oikos*.

Pinax de Locri Epizefiri con representación de Perséfone

Pinax de Locres Epizefiri amb representació de dona amb arcó i teixits

Espejo etrusco de procedencia indeterminada (NY Carlsberg Glyptotek, Copenhague)

Espejo etrusco de procedencia indeterminada (NY Carlsberg Glyptotek, Copenhague)

Casa i família

En paral·lel a la vida pública de les dones, canviant segons l'estatus i el paper social, fluïa la vida en l'àmbit privat per a la qual disposem de documentació escassa. En contrast amb el relat d'autors grecs que dibuixen un escenari limitat a la gestió de l'*oikos*, la casa grega, la documentació arqueològica i iconogràfica es fa ressò de la riquesa d'aquest món. Les dones no sols garantien la criança i la socialització dels més menuts, gestionaven l'alimentació i prodigaven les cures als membres de la casa, sinó que assumien una de les activitats econòmiques més importants com era teixir. De les seues mans eixien peces i teles, espill de la riquesa de l'*oikos*.

Kosmesis

Es en el gineceo donde la mujer encuentra un espacio reservado, privado. Junto al resto de tareas, la *kosmesis*, el aseo y el adorno del cuerpo, también forman parte de su cotidiano. El acceso a los bálsamos y aceites perfumados, tintes o coloretes son símbolo de estatus que también traslada la riqueza de algunos espejos de mano (*katoptron*). La iconografía y los hallazgos arqueológicos nos permiten recuperar parte de este mundo de gestos comedidos. En Etruria y en el Lacio aparecen bien documentados, mientras que en el Abruzzo y Piceno son más raros. En Campania y Lucania, perfumes y maquillajes son frecuentes, pero los espejos son escasos. En la Magna Grecia, por el contrario, los espejos tienen un enorme protagonismo.

Espejo etrusco con escena de gineceo. La protagonista, probablemente una novia, está siendo maquillada y peinada por sus allegadas. Coll. Dutuit, Paris

Espill etrusc amb escena de gineceo. La protagonista, probablement una núvia, està sent maquillada i pentinada per les seues afins. Coll. Dutuit, Paris

Kosmesis

És en el gineceu on la dona troba un espai reservat, privat. Al costat de la resta de tasques, la *kosmesis*, la condícia i l'adorn del cos, també formen part del seu món quotidià. L'accés als bàlsams i olis perfumats, tintes o colorets són símbol d'estatus que també trasllada la riquesa d'alguns espills de mà (*katoptron*). La iconografia i les troballes arqueològiques ens permeten recuperar part d'aquest món de gestos moderats. A Etrúria i al Laci apareixen ben documentats, mentre que als Abruços i a Picè són més rars. A la Campània i Lucània, perfums i maquillatges són freqüents, però els espills són escassos. A la Magna Grècia, per contra, els espills tenen un enorme protagonisme.

Espejo etrusco con grupo aseándose. Berlín Staatliche Museen

Espill etrusc amb grup llavant-se. Berlín Staatliche Museen

Espejos

El espejo, que permite verse reflejado, se interpreta como un objeto privado. Numerosos espejos presentan decoraciones incisas o figuradas con mitos, en ocasiones eróticos, seres híbridos u ornamentación vegetal o geométrica. En la tumba puede convertirse en ofrenda preciada pues alberga el reflejo de ese Más Allá que espera al difunto o a la difunta que se entierra con él. El espejo podía también formar parte de los ajuares masculinos. En los santuarios, su ofrenda no fue rara, quizás por el valor efímero de la imagen reflejada de quien los depositó.

Espills

L'espill, que permet veure-s'hi reflectit, s'interpreta com un objecte privat. Nombrosos espills presenten decoracions incises o figurades amb mites, a vegades eròtics, éssers híbrids o ornamentació vegetal o geomètrica. En la tomba pot convertir-se en ofrena preuada perquè conté el reflex del més enllà que espera el difunt o la difunta amb qui s'enterra. L'espill podia també formar part dels aixovars masculins. En els santuaris no són estranys com a ofrena, potser pel valor efímer de la imatge reflectida de qui els hi havia depositat.

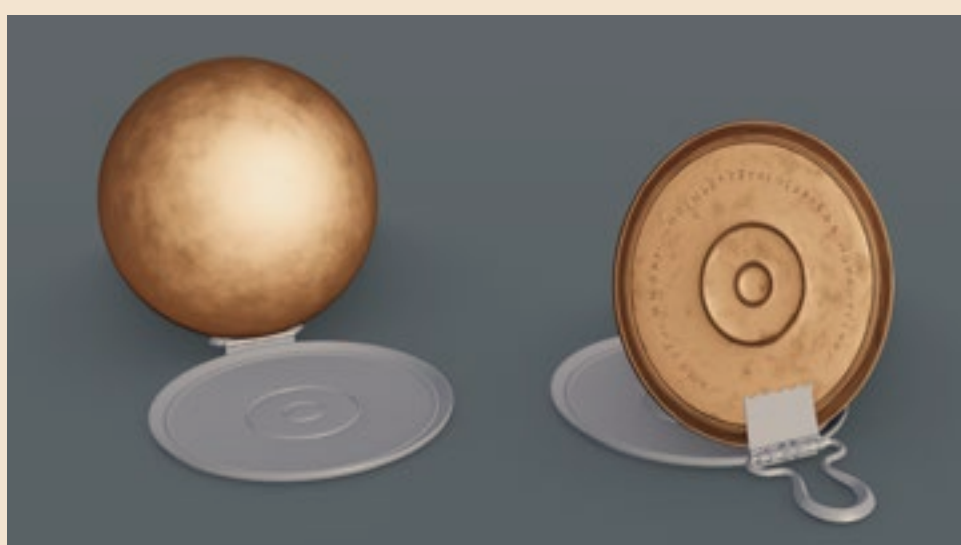
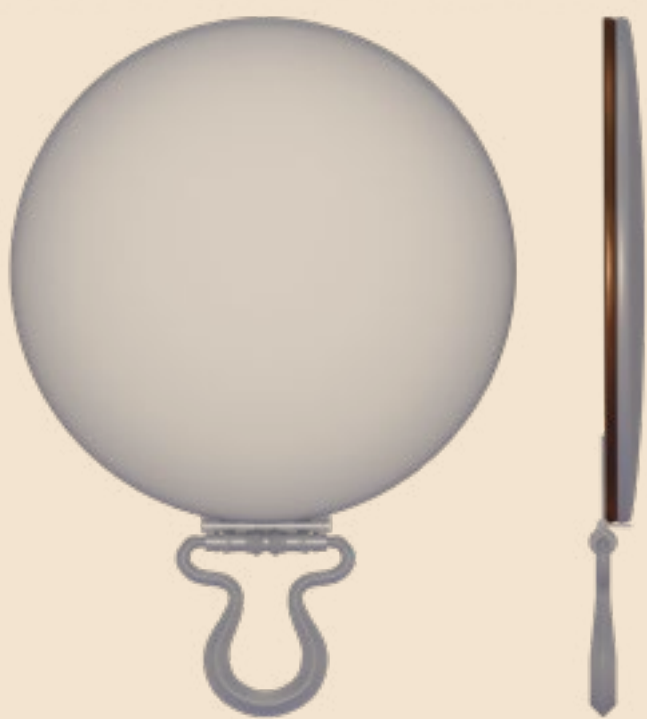
Espejo etrusco con mujer reflejándose en un espejo. Metropolitan Museum, Nueva York

Espill etrusc amb dona reflectint-se en un espill. Metropolitan Museum, Nova York

Espejo etrusco con grupo de mujeres lavándose, una mujer mirándose en el espejo, otra peinándose.

Espill etrusc amb grup de dones llavant-se, una dona mirant-se en l'espill, una altra pentinant-se.

Reconstrucción de un espejo griego

Reconstrucció d'un espill grec

Túnicas y mantos

Túniques i
mantells

Vestidos (auto-)biográficos

Los funerales convocan a miembros de la familia y allegados en el último adiós. El cuerpo del difunto, mujer u hombre, era cuidadosamente preparado para el tránsito que habría de conducirle al más allá. Las tumbas más ricas acumulaban un gran número de objetos que probablemente le pertenecieron en vida. Junto a ellos otros fueron realizados para este momento único. Este parece ser el caso de las fíbulas de gran tamaño y peso. La gran acumulación hallada en algunas tumbas parece responder a producciones realizadas expresamente para las exequias o para fijar el sudario. En el caso de las excepcionales fíbulas picenas de grandes dimensiones, mayoritariamente de Numana, se trata de objetos que fueron utilizados en vida, como lo demuestran las reparaciones, y que quizás estaban destinados a sujetar gruesos mantos de lana.

Vestits (auto)biogràfics

Els funerals convoquen membres de la família i amistats en l'últim adéu. El cos del difunt, dona o home, era preparat curosament per al trànsit que haurà de conduir-lo al més enllà. Les tombes més riques acumulaven un gran nombre d'objectes que probablement li pertanyien en vida. Al seu costat, uns altres havien sigut elaborats per a aquest moment únic. Aquest sembla ser el cas de les fíbules de dimensions i pes considerables. La gran acumulació trobada en algunes tombes sembla respondre a produccions realitzades ad hoc per a les exèquies o per a fixar el sudari. En el cas de les excepcionals fíbules picenes de grans mides, majoritàriament de Numana, es tracta d'objectes que havien sigut utilitzats en vida, com demostren les reparacions, i que potser estaven destinats a subjectar gruixuts mantells de llana.

Reconstrucción de ajuar femenino con fibula de grandes dimensiones, de tipo Numana

Reconstrucció d'ajovar femení amb fibula de grans dimensions, de tipus Numana

Reconstrucción de mujer con sudario y fibulas en posición para su fijación

Reconstrucció de dona amb sudari i fíbules en posició per a la seua fixació

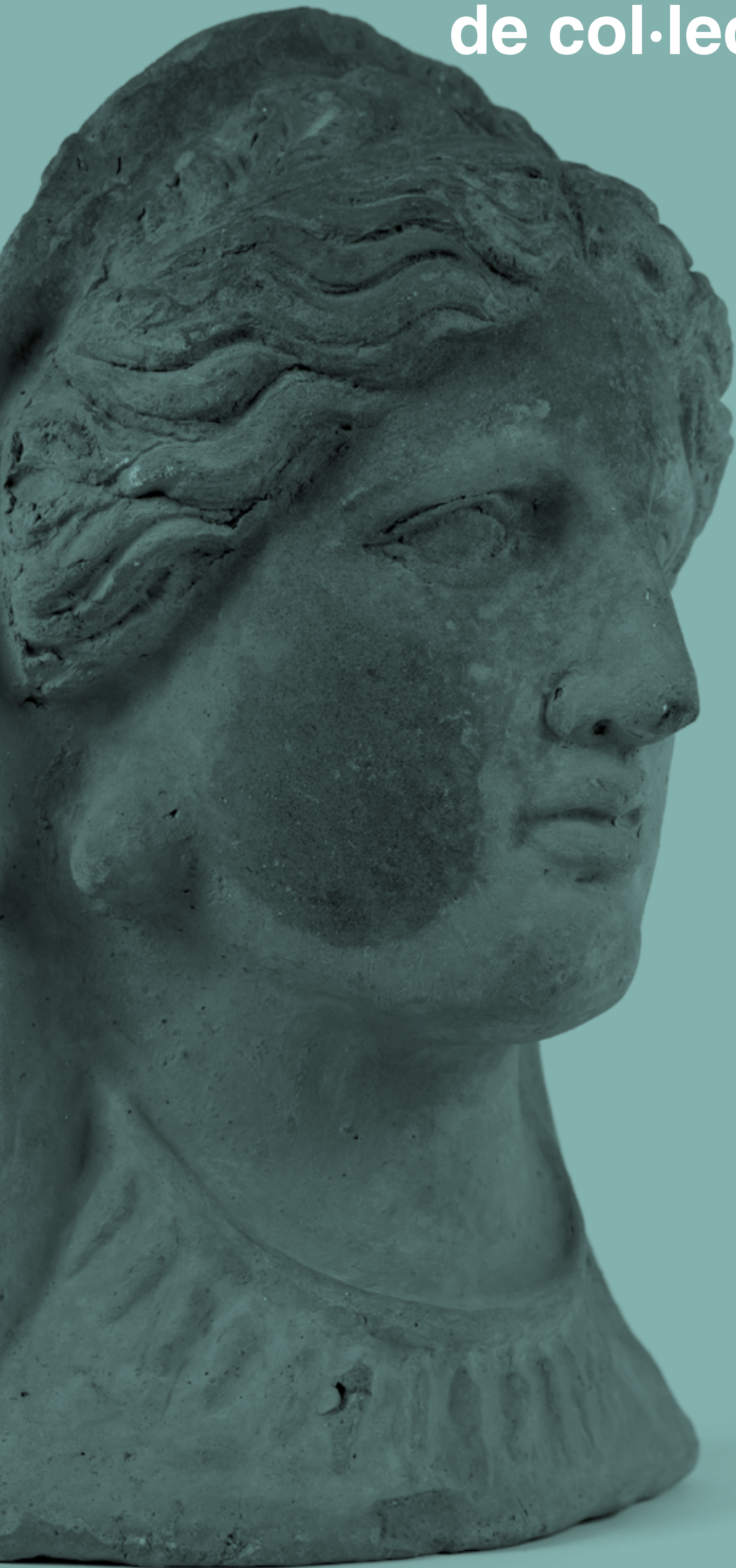

Reconstrucciones de mujeres con sus ajuares de ornamentos según distintas tumbas de inhumación

Reconstruccions de dones amb els seus aixovars d'ornaments segons diferents tombes d'inhumació

Una colección de colecciones

Una col·lecció
de col·leccions

De Italia a Madrid

El Museo Arqueológico Nacional se crea por Real Decreto, el 21 de marzo de 1867, durante el reinado de Isabel II. Instalado en una sede provisional, el Casino de la Reina, ubicado en la Calle Embajadores de Madrid, se inaugura el 9 de julio de 1871, por Amadeo I de Saboya. No será hasta 1895 cuando se instale en el Palacio de Biblioteca y Museos, su definitiva sede.

Los excepcionales objetos que integran esta exposición ingresan en el Museo en el siglo XIX. En su gran mayoría pertenecían a las colecciones del marqués de Salamanca. Otros proceden de los fondos fundacionales que albergaba la Biblioteca Nacional, y que pertenecieron a las colecciones reales, de las colecciones del Marqués de Castrillo, del cónsul Tomás Asensi y de monseñor Taggiasco. Completa la muestra una hidria etrusca fruto de una donación particular en 2009.

Todas estas piezas son testigo de la importancia de la custodia del patrimonio como fuente de conocimiento que no deja de construir Historia y disfrute.

El marqués de Salamanca, Ilustración Española Americana
El marqués de Salamanca, Ilustración Española Americana

D'Itàlia a Madrid

El Museu Arqueològic Nacional es crea per real decret, el 21 de març de 1867, durant el regnat d'Isabel II. Instal·lat en una seu provisional, el Casino de la Reina, situat al carrer Embajadores de Madrid, l'inaugura el 9 de juliol de 1871 Amadeu I de Savoia. No serà fins al 1895 quan s'instal·le en el Palau de Biblioteca i Museus, la seua seu definitiva.

Els excepcionals objectes que integren aquesta exposició ingressen en el Museu en el segle XIX. En la gran majoria pertanyien a les col·leccions del marquès de Salamanca. D'altres procedeixen dels fons fundacionals que estaven dipositats en la Biblioteca Nacional, i que havien format part de les col·leccions reials, de les col·leccions del marquès de Castrillo, del cònsol Tomás Asensi i de monsenyor Taggiasco. Completa la mostra una hidria etrusca fruit d'una donació particular el 2009.

Totes aquestes peces són testimoni de la importància de la custòdia del patrimoni com a font de coneixement, la qual cosa contribueix també a preservar la Història i a proporcionar gaudi.

Grabado de la inauguración del MAN, 1871
Gravat de la inauguració del MAN, 1871

Ceremonia de colocación de la primera piedra del MAN
Cerimònia de col·locació de la primera pedra del MAN

Vista de la sala de antigüedades clásicas del Casino de la Reina

Vista de la sala d'antiguitats clàssiques del Casino de la Reina

Portada del catálogo de la colección del MAN de 1883

Portada del catàleg de la col·lecció del MAN de 1883

Translations

Women of pre-Roman Italy in the collections of the Spanish National Archaeological Museum

Women of pre-Roman Italy in the collections of the Spanish National Archaeological Museum

The exhibition at the UA Museum

Why this exhibition?

Over the last few years, the role of women in Antiquity has been reassessed and analysed from multiple perspectives. Protohistoric archaeology has looked at the cultures of pre-Roman Italy, developing a methodology of study that has allowed scholars to shift the focus onto the agency and actions of women, who were particularly dynamic.

In epistemological terms, this model can be adopted and adapted to study the archaeological record in other contexts, such as the Iberian Peninsula. From an educational perspective, visitors can learn more about Mediterranean cultures in pre-Roman times.

The National Archaeological Museum collection, an extraordinary tool for knowledge

Madrid's National Archaeological Museum houses a collection of about 600 bronze artifacts from pre-Roman Italy. The collection is on display here, structured into three sections devoted to private life, religious life and public life. This provides a unique opportunity to explore the role of women at different times and situations throughout their lives. The geographic area covered is central Italy, from the Adriatic to the Mediterranean, and the exhibits are shown in chronological order, between the 8th and the 2nd centuries BCE.

A different discourse

The exhibition developed from research project PID2020-119959GB-I00, "Archaic and Classical Bronzes of the National Archaeological Museum" (BACMAN), which proposes a new way to study material culture. After analysing the type of object and techniques employed, the project looks at their function and, finally, examines what their users felt. These pieces shed light on women as active agents, essential to collective life in domestic, religious and funerary settings, in the different cultures of pre-Roman Italy.

Through material culture, we will get to know these women – both real and mythical – and discover what objects can tell us about their lives.

One peninsula, many cultures

Italy's current division into regions has little to do with the eleven regions established under Augustus, which broadly reflected the patchwork of natural and cultural realities on the Italian Peninsula at the time. This exhibition will focus on the first seven regions:

region I (Latium and Campania), II (Apulia), III (Lucania and Bruttium), IV (Samnium), V (Picenum), VI (Umbria) and VII (Etruria).

One collection, many chronologies

The way every society expresses itself and interacts with other societies changes according to its historical roots and the cultures it comes into contact with. Each of the ethnicities that inhabited the ancient Italian peninsula formed cultural groups that transformed each other through their interactions. In this way, Etruscans, Latins, Samnites, Lucanians, Apulians or Greeks evolved over time, adopting forms of expression we can recognise by archaeological means.

Material culture shows the changes that take place in someone's life, for instance through their clothes or ornaments. Women are not just divided into age groups (girls, young women, adults, older women). Objects and images allow us to explore many other social aspects of femininity: motherhood, old age as a space of knowledge, or the role played by women at civic and religious ceremonies.

Anthropology and Archaeology

When tombs speak: grave goods

Different funeral rites were observed in the cultures of pre-Roman Italy, although burial was essential in most cases. Anthropological studies often allow us to identify the sex of buried individuals, which has led to two key advances about those cultures: we can determine the body part where many of these clothes and ornaments were worn and, sometimes, the gender of their users.

In other words, we know that certain ornaments were exclusively male or female, and also that others were worn on the chest or the waist. These customs were determined by the social context.

The "social person" in archaeology

The identity of the individual is a cultural construct that, through certain codes, allows every social person to express their age, gender, family relationships, social status and role within a specific culture. Ornaments, clothes, cosmetics – even the colours and shapes of the items they use are influenced by the place women and men occupy in society and the circumstances of their lives.

Anatomy of ornaments: a place for every object...

The body part where each ornament is worn (head, torso, arms, waist, hip or ankles) has implications for the wearer and attracts the attention of the observer. The wearer's movement is enhanced and exaggerated depending on where the ornament is

located. Other relevant factors are its shape, the clinking of mobile or hanging elements, or the glint of bronze. Position, colour and sound make observers look and listen, captivating them and turning the wearer into the focus of attention.

...and a coded message in every ornament: how to interpret it

Pendants, chains, fibulae and belts are combined with attachments and elements wrapped around the arms and legs, the meaning of which changes depending on the area and period. Some items make sense in certain cultures, whereas others are not documented. Likewise, their shape, decoration or size must be interpreted in context in order to understand and convey the social message that constructs the identity of each individual.

Wealth, works of art and restored pieces

From wealth to works of art

Metal ornaments provide tangible proof of the wealth and technical skill of the cultures in which they were produced and used. Fabrics and other perishable elements were combined with metals, playing with glints and chromatic contrasts to create what the Greeks called *thauma idesthai* (“a wonder to behold”). In this game of perceptions, the number and size of pieces and the variety of colours and glint effects were crucial.

The presence of old and restored pieces

Some sets of ornaments were specially made for specific events, such as funerals. These pieces, which could be technically complex and costly, were placed in tombs, often alongside old, used and even repaired objects that represented the ties between the individual, their family and social group, thus creating the links of memory needed for the expression of their identity.

The sacred sphere

Speaking with deities

By making offerings, serving as priestesses and otherwise participating in rituals, women were active agents in the interaction with gods and goddesses. They are depicted in many ex-votos, made in bronze in central Italy or terracotta in the Campania region, and are referred to in offerings with votive inscriptions. These objects give us a glimpse of the different ways of speaking with deities and the austere clothes associated with death. Solemn religious rituals had a detailed gestural code that varied across cultures and periods.

Making offerings to deities

In spaces of domestic and local worship we find depictions of a wide range of goddesses, often hard to identify, and anonymous women making

offerings. This is more frequent at federal sanctuaries and temples visited for health purposes, linked to underground waters, fountains or thermal springs – these places were often devoted to goddesses like Hera, Persephone-Kore or Athena, as female deities are associated with fertility, family and health in most cultures. This language was shared between agrarian cultures in their transition towards different forms of urban societies.

Public presence and essence

Decorating the skin: diadems, bracelets and anklets

Uncovered body parts engage in dialogue with the metal of ornaments, aiming for the sensory stimulation of sight and hearing. The number of ornaments worn by a woman is indicative of her wealth, and their colours and the interplay between glint and shadow create unique shapes on the skin. Their clinking when they move stimulates the senses. All these elements make up a language.

The anatomy of objects

Nowadays pendants are normally worn on the neck or the upper part of the chest. However, the archaeological record shows that most pendants and articulated elements, which were highly varied, used to be worn on the waist. This drew attention to the belly, conveying a sense of eroticism and emphasising the wearer’s reproductive capacity.

While it is difficult to find a rule, pendants in the shape of cowries, shells, hands, jugs or oenochoes, bovines or clappers are frequently found in the graves of Picenian women. Ring-shaped items are characteristic of southern Italy, whereas large belt plaques were typically Etruscan.

Metal-covered clothes

The expression of wealth became a social necessity between the 7th and 4th centuries BCE. In Italic cultures, the ornaments displayed on arms and legs, neck and waist were not enough – a huge number of fibulae were worn on the chest, attached to the layers of fabric.

In the early period (8th-6th centuries BCE), fibulae had different shapes depending on the gender of the wearer, with serpentine or dragon-like fibulae for men and boat-shaped ones for women. From the 6th century BCE onwards, artisans – especially in Picenian culture – became much more creative, crafting a large number of highly varied ornaments. Due to the size and shape of these items, wearing them sometimes felt like being clad in armour. They were very probably intended as displays of wealth, showing the social status of the wearer and her social group. Advances in craftsmanship were slower in Etruria, and Lucanian artisans in southern Italy were strongly influenced by the Greeks, even if their pieces (generally consisting of pairs of fibulae) are simpler.

Eye-catching women

Dance, movement and synaesthesia

In Antiquity, the day-to-day actions of women and men were surrounded by sounds and smells. The rhythm of the movements, the way each gesture was performed, constituted a form of (also non-verbal) communication that provided a framework for, and gave meaning to, social events. Dances, which varied according to the nature of the event (religious, funeral, festive or spontaneous), had a performative value, and the role of each participant was determined by their social status, marital status and age. Female dancers wore specific clothes and ornaments, attracting the attention of the audience and taking the spotlight.

Especially at Etruscan and Apulian sites, the rich iconography documented shows the diversity and complexity of these dances, with well-defined rhythms and tempos.

The banquet

Although women play an active role at ceremonies, it is not always easy to find out whether they were present at certain events – for instance, at banquets, as the archaeological record is especially ambiguous in this regard, and the iconographic record, very limited. In the Etruscan world, it is evident from paintings, sarcophagi and funerary reliefs that both men and women participated in banquets, but for other cultures this is not clear. At Picenian sites, the tableware found in graves of aristocratic women may be related to the funerary banquet, or the one that would be held in the afterlife. At southern, Latial and Campanian sites, women are largely absent from banquet scenes dating from the 5th century BCE onwards.

Housekeeping

Home and family

In parallel with their public life, which varied according to status and social role, women had a private life. Records for this aspect are scarce: Greek accounts simply indicate that women were in charge of the oikos or Greek home, but archaeological and iconographic finds show that their domestic life was rich. Women's responsibilities included the education and social life of children, food management, looking after the members of the household, and a major economic activity: weaving. The garments and cloths they made reflected the wealth of the oikos.

Kosmesis

It was in the gynaecium that women could find a private space of their own. In addition to their other obligations, kosmesis, or body hygiene and adornment, was also part of their everyday lives. Having access to balsams, fragrance oils, pigments, rouge and hand mirrors (katoptron) was a symbol of status. Iconography and archaeological finds give us a glimpse of this world of delicate gestures. These are well documented in Etruria and the Lazio region,

and rather uncommon in the Abruzzo and Picenian areas. Perfumes and makeup are frequent in Campania and Lucania, but mirrors are rare – unlike in Magna Graecia, where mirrors were extremely important.

Mirrors

Mirrors show our reflection and are interpreted as private objects. Numerous mirrors have incised decorations or depictions of mythical figures, sometimes erotic motifs, hybrid beings, or vegetal or geometric motifs. They make for valuable offerings in tombs, as they reflect the afterlife of the deceased person buried with it. Mirrors could also be found in male grave goods and were relatively frequent offerings at sanctuaries, maybe symbolising the ephemeral nature of reflections.

Tunics and capes

(Auto)biographical clothes

The deceased's relatives and close acquaintances attended the funeral to pay their last respects. The body, female or male, was carefully prepared for its transition to the afterlife. The richer tombs contained many items that probably belonged to the deceased when they were alive; other objects were specially made for the burial. This seems to be the case of the large, heavy fibulae found in some tombs – highly numerous, they were probably made on the occasion of the funeral or for fastening the shroud. It can be inferred that the exceptional Picenian fibulae, of large size and mostly from Numana, were used when the deceased was alive, as they had been repaired. Their purpose was perhaps to fasten thick wool capes.

A collection of collections

From Italy to Madrid

The National Archaeological Museum was established by Royal Decree on 21 March 1867, during the reign of Isabella II. It was opened on 9 July 1871 by Amadeo I of Savoy at the Casino de la Reina, a provisional venue on Madrid's Calle Embajadores. The Museum moved to its current location, the Library and Museums Palace, in 1895. The exceptional items displayed at this exhibition were acquired by the Museum in the 19th century. Most of them came from the collections of the Marquis of Salamanca, and others, from the original collections housed at the National Library, which were previously owned by the royal family, the Marquis of Castrillo, the consul Tomás Asensi and Monsignor Taggiasco. The exhibition also includes an Etruscan hydria donated by a private collector in 2009.

**MUJERES DE LAS ITALIAS PRERROMANAS EN LAS
COLECCIONES DEL MUSEO ARQUEOLÓGICO NACIONAL**

UNIVERSIDAD DE ALICANTE
UNIVERSITAT D'ALACANT

RECTORA

Amparo Navarro Faure

VIRRECTORA DE CULTURA, DEPORTE Y EXTENSIÓN UNIVERSITARIA
VICERECTORA DE CULTURA, ESPORT I EXTENSIÓ UNIVERSITÀRIA

Catalina Iliescu Georghiu

DIRECTORA DEL SERVICIO DE CULTURA
DIRECTORA DEL SERVEI DE CULTURA

Carmen Cobela Puig

MUSEO DE LA UNIVERSIDAD DE ALICANTE
MUSEU DE LA UNIVERSITAT D'ALACANT

COORDINACIÓN MUSEÍSTICA
COORDINACIÓ MUSEÍSTICA

Remedios Navarro Mondéjar. MUA

MUSEO ARQUEOLÓGICO NACIONAL
MUSEU ARQUEOLÒGIC NACIONAL

DIRECTORA

Isabel Izquierdo Peraile

DEPARTAMENTO DE ANTIGÜEDADES GRIEGAS Y ROMANAS
DEPARTAMENT D'ANTIGUITATS GREGUES I ROMANES

Ángeles Castellano

Margarita Moreno Conde

Alba Campos Rodríguez

EXPOSICIÓN / EXPOSICIÓ

ORGANIZACIÓN / ORGANITZACIÓ

Museo de la Universidad de Alicante (MUA)
Museo Arqueológico Nacional (MAN)

PRODUCE / PRODUEIX

Vicerrectorado de Cultura, Deporte y Extensión Universitaria de la
Universidad de Alicante
Proyecto de Investigación PID2020-119959GB-I00 "Bronces Arcaicos y
Clásicos del Museo Arqueológico Nacional" (BACMAN)

COMISARIOS / COMISSARIS

Raimon Graells i Fabregat
Margarita Moreno Conde

COORDINACIÓN TÉCNICA / COORDINACIÓ TÈCNICA

Sofía Martín Escribano, MUA

DISEÑO MUSEOGRÁFICO / DISSENY MUSEOGRÀFIC

David Alpañez Serrano, MUA
Stefano Beltrán Bonella, MUA
Bernabé Gómez Moreno, MUA

DIBUJOS Y DISEÑO 3D / DIBUIXOS Y DISENY 3D

José Quesada
Jaime Molina
Carolina Frías
Fco. Javier Muñoz
Domingo José Puerto
Alejandro Martín
Daniel Tejerina

RESTAURACIÓN / RESTAURACIÓ

Raquel Acaz Mendive, MAN
Mª Belén González Hernández, MAN
Durgha Orozco Delgado, IPCE

GESTIÓN DE PRÉSTAMOS / GESTIÓ DE PRÈSTECES

Mónica Martín Díaz, MAN
Felipa Díaz Fernández, MAN

FOTOGRAFÍA / FOTOGRAFIA

Ariadna González Uribe
José Luis Municio García

TRADUCCIONES / TRADUCCIONS

Servei de Llengües de la UA

TRANSPORTE / TRANSPORT

EXPOMED S.L.

MONTAJE / MUNTATGE

EXPOMED S.L.
Servicio de mantenimiento de la UA

SEGURO / ASSEGURANÇA

ASTERRA Partners

COLABORA / COL·LABORA

Vicerrectorado de Igualdad, Inclusión y Responsabilidad Social
Vicerrectorado de Investigación de la Universidad de Alicante
Instituto Universitario de Investigación en Arqueología y Patrimonio
Histórico de la Universidad de Alicante (INAPH)

PATROCINIO / PATROCINI

HIDRAQUA

AGRADECIMIENTOS / AGRAÏMENTS

Diputación Provincial de Alicante. Museo Arqueológico Provincial de
Alicante (MARQ)
Teresa Ximénez de Embún Sánchez
José Luis Menéndez Fueyo

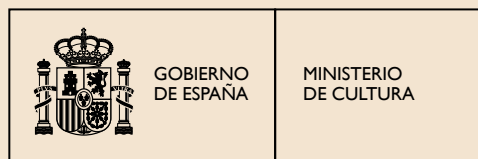
ISBN: 978-84-126694-6-6

© De l'edició, Museu de la Universitat d'Alacant. MUA

© Dels textos, els autors i les autores

© De les imatges, els autors i les autores

 Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

MAN MUSEO ARQUEOLÓGICO NACIONAL

 MUA
MUSEU UNIVERSITAT D'ALACANT

BAC MAN
PID2020 119959GB-I00

Bronces Arcaicos y Clásicos del Museo Arqueológico Nacional

 INSTITUTO UNIVERSITARIO DE INVESTIGACIÓN EN ARQUEOLOGÍA Y PATRIMONIO HISTÓRICO
UNIVERSIDAD DE ALICANTE

 UNIDAD DE IGUALDAD
UNIVERSITAT D'ALACANT

 GENERALITAT VALENCIANA
Vicepresidència Segona i Conselleria de Serveis Socials, Igualtat i Habitatge

UA | UNIVERSITAT D'ALACANT
UNIVERSIDAD DE ALICANTE
Vicerectorat d'investigació
Vicerrectorado de investigación

 HIDRAQUA